

## НАЛАЗИ МЕТАЛНИХ ДЕЛОВА ВОЈНОГ ПОЈАСА СА ТЕРИТОРИЈЕ ВИМИНАЦИЈУМА

Римско царство претрпело је значајне промене током 3. века. Једну од кључних представља напуштање Дакије у време Аурелијана и враћање лимеса на десну обалу Дунава. Погранични градови, међу њима и Виминацијум, где је била стационарирана легија VII Клаудија, постали су због свог стратешког положаја стожер одбране. Током периода римске превласти, војни логор и цивилно насеље налазили су се на десној обали Млаве. За време Јустинијана I подигнут је нови, мањи логор са леве стране Млаве, док се северозападно од римског логора, између леве обале Млаве и тадашњег рукавца Дунава, налазио палевизантијски бедем. О величини Виминацијума поред фортификационих остатака сведоче и некрополе, на којима је констатовано око 13000 гробних целина, са преко 30000 индивида.<sup>1</sup>

Поновним успостављањем линије одбране на десној обали Дунава, Илирикум постаје пресудан за одбрану северних граница на овом делу Царства. Ради лакше контроле, дунавски лимес је према неким истраживачима подељен на мање сегменте, тако да се из Виминацијума руководи одбраном потеса који се пружа од Млаве до Акви (*Ripa Viminacensis*), пре оснивања Дакије Рипенсис.<sup>2</sup>

После низа војних реформи спроведених за време Диоклецијана и Константина I, уводи се нови командни систем, по коме војним јединицама провинције заповеда *dux*. Титулу дукса Мезије I први је, током владавине Диоклецијана, носио Конкордијус који је командовао легијама IV Флавија и VII Клаудија. На том положају, мења га затим Аурелиус Сенецио, пријатељ Лицинија. Војна реорганизација, спроведена крајем 3. и почетком 4. века, потврђена је на простору дунавског лимеса и путем археолошких истраживања, током којих су учени трагови обнове фортификација, као што је случај са локалитетима *Smornae* и *Campsae*. Иначе, војне снаге Мезије I пре 376. године, чинило је 26 јединица, од којих су у Виминацијуму биле стационариране *VII Claudia*, један *cunes*, једна

<sup>1</sup> Поповић, В. 1968, 29; Mirković, 1968, 56-73; Mirković, 1986, 35-38, 46-51, са наведеном литературом; Поповић, М. 1988; Спасић-Ђурић, 2002, 181.

<sup>2</sup> Mirković, 1998, 118-119, са наведеном литературом.

дунавска флотила (скоро трећина војних снага провинције), као и локална милиција, *leg(io) Vim(inacensis)*.<sup>3</sup>

Нешто касније, на преласку 4. у 5. век успостављен је нови систем командовања, по коме војним снагама заповеда *magister militum per Illyricum*, под чијом се командом налазила једна *legio palatina*, осам покретних легија (*legio comitanensis*), девет других легија (*legio pseudo-comitatensis*), шест помоћних одреда (*auxilia palatina*) и два посебна одреда (*vexillatio comitatensis*). У северним пограничним областима префектуре били су му потчињени *dux Moesia I* и *dux Dacia (Ripensis?)*, као заповедници четири до шест легија и преко четрдесет помоћних јединица.<sup>4</sup>

Наоружавање војске изискивало је значајну количину војне опреме, која се производила у различитим радионицама, попут *Sirmensis scutorum, scordiscorum et armorum, Fabricae Naissatensis, Scutaria horreumargensis*, док на постојање радионице у Виминацијуму указује фрагментована опека са натписом о извесном чиновнику Валеријану.<sup>5</sup> Са друге стране остаци радионица констатовани су и приликом археолошких ископавања у Сирмијуму, Сингидунуму, где је у радионици пронађено око 600 мачева,<sup>6</sup> Бољетину, Чезави, Понтесу и Наису.<sup>7</sup>

Једно од обележја римске војске овог периода представља војни појас (*cingulum militae, cingulum militare, balteus*), са копчом, језичком, те разноврсним апликацијама. Поменути метални делови били су углавном израђени од бронзе или сребра, уколико се радило о официру вишег ранга. Појас је првенствено имао практичну намену, будући да су се о њега качили различити делови војне опреме, али је представљао и симбол посебне друштвене групе – војника, који су га чували и по престанку активне службе. Са друге стране, употреба племенитих метала у изради металних делова појаса, као и начин орнаментисања, указивали су на разлику како у хијерархијском устројству војске, тако и у социјалном статусу. О појас су се првенствено качили мач и бодеж, мада је према неким мишљењима уједно олакшавао и ношење оклопа. Према досадашњим сазнањима све до почетка I века н.е. римски војник је имао два појаса, после чега се лично наоружање носило на једном појасу.<sup>8</sup>

#### Метални делови појаса

Током истраживања Виминацијума, откривени су остаци утврђења, грађевина, водовода, неколико некропола, као и значајна количина покретног археолошког материјала, коме припадају и метални делови војног

<sup>3</sup> Notitia Dignitatum Or. XXXVIII, 104-106; Поповић, В. 1968, 37-38; Mirković 1986, 40-42; Petrović, Vasić 1996, 22; Mirković, 1998, 119.

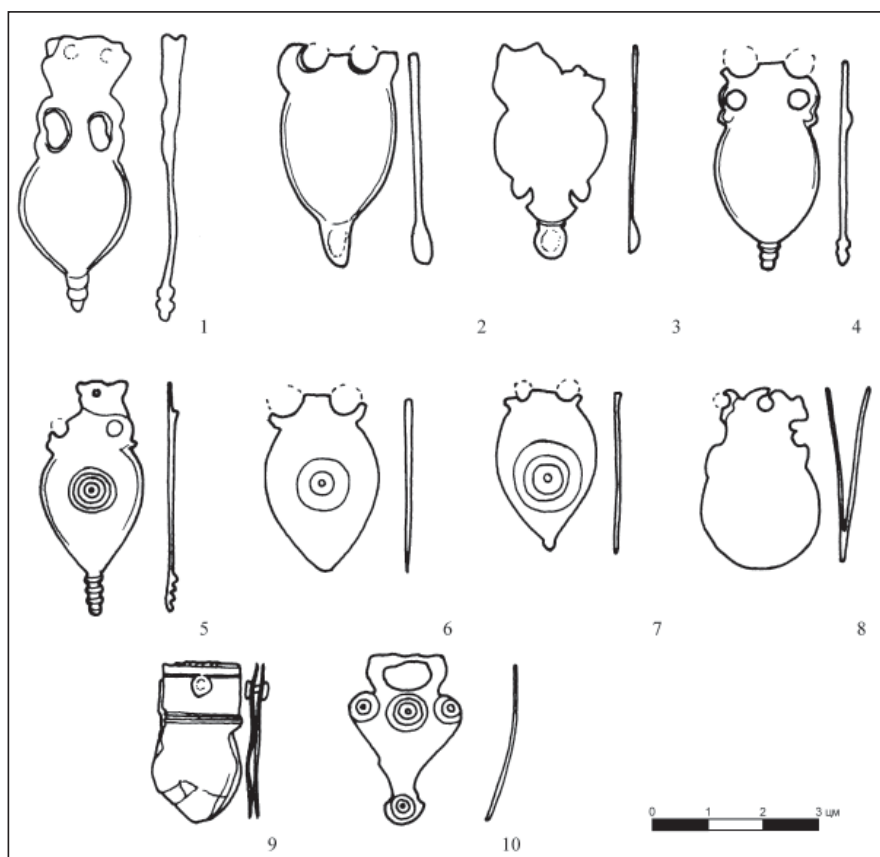
<sup>4</sup> Максимовић, 1980, 20.

<sup>5</sup> Mirković, 1986, 150, натпис. бр. 144. Према М. Мирковић, поменути натпис чита се: [F(lavius)] Valer[ianus tri] | bunus [? sagitario] | rum Hem[esenorum] | fabrica[m .....] | ordina...

<sup>6</sup> Кондић, 1974, 73.

<sup>7</sup> Vujović, 1998, 233-234, са наведеном литературом. Упоредити: Кондић 1974, 73; Зотовић, 1984, 218-219, 221; Васић, 1984, 94.

<sup>8</sup> Bishop, Coulston, 1993, 96.



сл. 1: Појасни језичци у облику амфора (цртао А. Капуран)

Fig. 1: Amphora-shaped belt pins (drawn by A. Kapuran)

појаса, који су делимично објављени.<sup>9</sup> Преостали, непубликовани примерци, могу се разврстати у три групе.

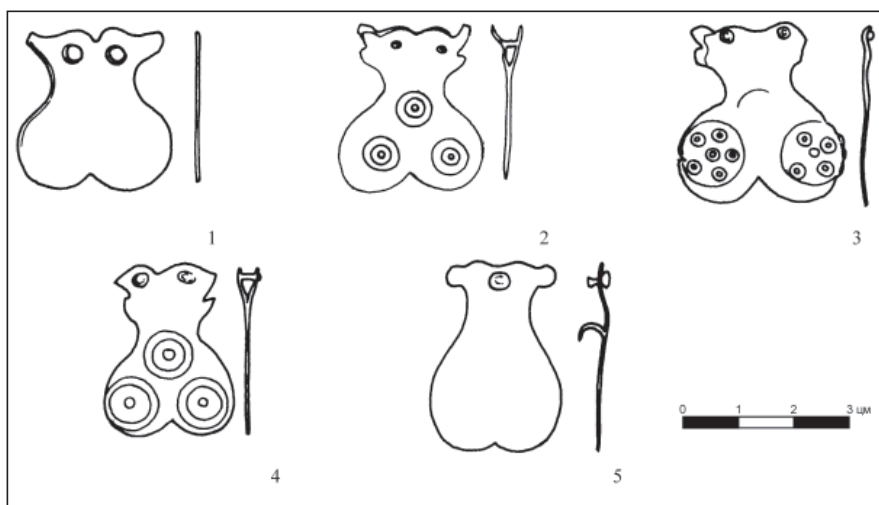
#### *Амфорасте језичци*

Налази ове врсте материјала могу бити разврстани у пет основних типова, при чему први чине језичци са јасно дефинисаним (сл. 1/1-4) или слабо наглашеним дршкама, које су назначене кружним перфорацијама (сл. 1/5). У други тип спадају примерци без шпицастог завршетка, који такође могу имати јасно изведене (сл. 1/6) или само наглашене дршке (сл. 1/7). Трећем типу припада налаз чије је тело готово кружног облика, са благо наглашеним дршкама (сл. 1/8), док следећи представља примерак који по свом облику донекле подсећа на амфору (сл. 1/9). Наведени је-

<sup>9</sup> Томић, 1996.

зичци имају расцепљене горње крајеве у које се увлачио појас и потом учвршћивао помоћу једне или две нитне. Последњи тип амфорасто обликованих језичака чини налаз са петљом неправилног правоугаоног облика на горњем делу (сл. 1/10), која је служила за провлачење појаса и његово накнадно везивање у чвор.

Сви примерци амфорастих језичака израђени су од бронзе, док се њихове димензије крећу између 2,8 и 4,9 цм. Сакупљени примерци махом су неорнаментисани, изузимајући четири, која су украшена мотивима концентричних кругова (сл. 1/4-7, 10).



сл. 2: Појасни језичци у облику листа (цртао А. Капуран)

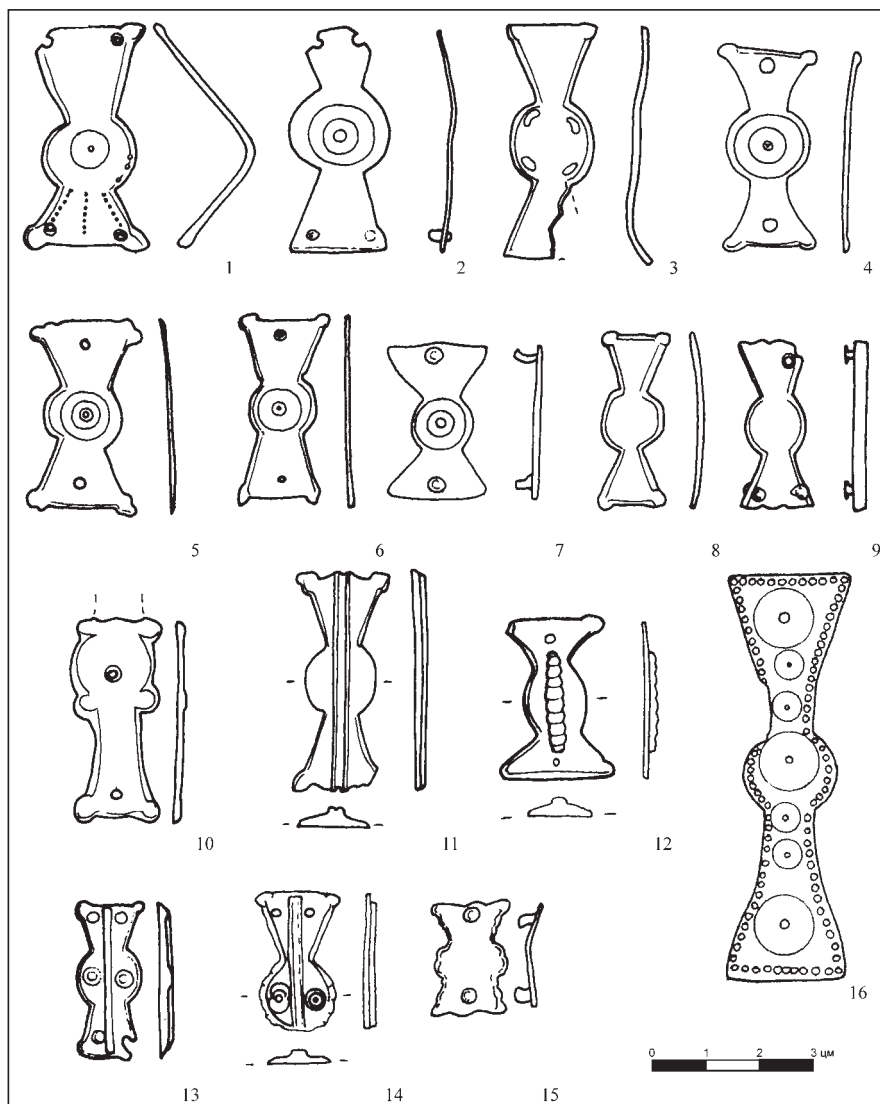
Fig. 2: Leaf-shaped belt pins (drawn by A. Kapuran)

#### *Срцолики језичци*

Ова врста налаза одликује се примерцима од бронзе, који се јављају у два вида. Први карактерише међусобно једнак однос врата и доњег дела језичка (сл. 2/1-3), док је код другог врат нешто дужи (сл. 2/4-5). Поменути примерци причвршћивали су се за појас попут амфорастих језичака. Дужина сакупљених срцоликих језичака, који могу бити украшени мотивима концентричних кругова (сл. 2/2-4), креће се од 2,7 до 3,1 цм.

#### *Појасне апликације у облику пропелера*

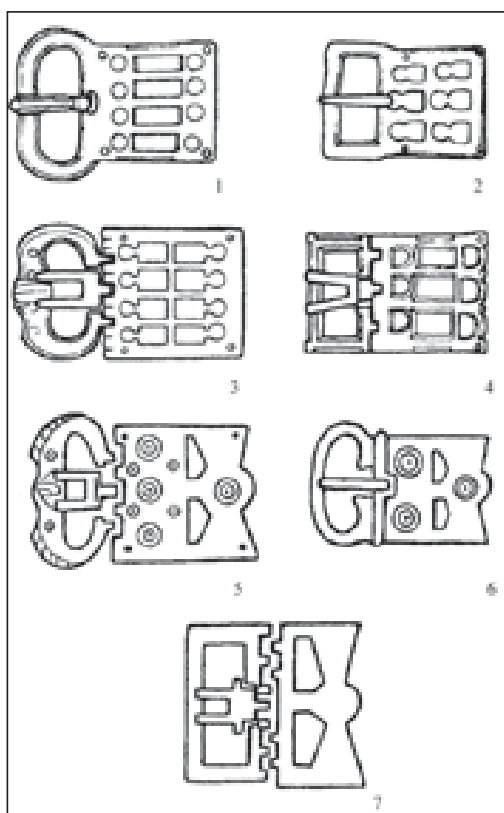
Најбројнију врсту металних делова појаса представљају бронзане пропелерасте апликације, који су се причвршћивали за појас уз помоћ две или четири нитне. Сакупљени налази могу се разврстати у четири типа. Први чине једноставни примерци у облику пропелера, који имају кружно изведен централни део (сл. 3/1-9), док другом припада налаз чији је



сл. 3: Појасне апликације у облику пропелера (цртао А. Капуран)

Fig. 3: Propeller-shaped belt appliques (drawn by A. Kapuran)

централни део украшен са четири симетрично постављена полукружна додатка (сл. 3/10). Трећи тип карактеришу језичци ојачани са једним (сл. 3/12-14) или два вертикално постављена ребра (сл. 3/11), док је последњи тип заступљен најмањим примерком, који по свом облику подсећа на прву групу (сл. 3/15). Сакупљене апликације, чија се дужина креће између 2,1 и 4,2 цм, могу бити украшене мотивима концентричних кругова (сл. 3/1-2, 4, 6-7, 13-14).



сл. 4: Различити типови копчи, према Böhme 1986, Abb.11-12.

Fig. 4: Different types of buckles, according to Böhme 1986, Abb. 11-12

проломљеним оковом, јављају се на простору дијецезе Илирик како са делфин, тако и са пређицама правоугаоног облика, са по два трна и обично се везују за опрему официра.<sup>12</sup> Према одговарајућим паралелама, налаз из Бешке припада типу *Ságvár*, који се датује у другу половину IV века, тј. у период 350-380. године.<sup>13</sup>

Са друге стране примерци копчи типа Гала су бројнији, будући да су констатовани на неколико локалитета. Тако је један примерак откривен на некрополи Свилош, у гробу 27, у коме је поред поменутог копче (сл. 5/1), откивена крстасти фибула типа 4А, која се према Келеровој класификацији

Иако међу налазима сакупљеним на ширем простору Виминацијума нема очуваних копчи, познати су бројни разноврсни примерци који потичу са читаве територије римског Царства (сл. 4).<sup>10</sup>

Приликом ископавања некрополе у Бешкој, откривени су у гробу 5 бронзана копча са проломљеним оковом правоугаоног облика, три пропелерасте апликације и амфорасти језичак, такође израђени од бронзе, као и керамичка посуда (сл. 5).<sup>11</sup>

Изворно, копча је припадала шарнир копчама са проломљеним оковом правоугаоног облика. Будући да су шарке поломљене, предња страна окова је обрезана, на шта указују нешто краћи остаци отвора за шарке, него обично. Затим је на постојећи оков додата пређица једноставног облика, око које је са задње стране савијен бронзани лим, који је потом причвршћен помоћу две нитне за оков.

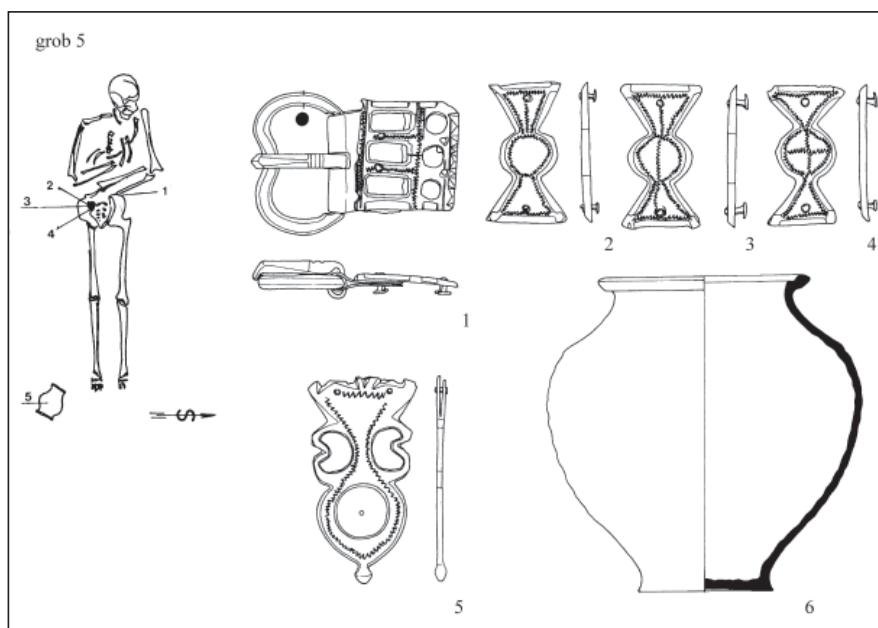
Према досадашњим сазнањима, шарнир копче са

<sup>10</sup> Упоредити: Bullinger, 1969; Oldenstein, 1976; Sommer, 1984; Böhme, 1986; Fernandez, 1999; Lyne, 1999.

<sup>11</sup> Marijanski-Manojlović, 1987, 37, Т. 10/5/1-5.

<sup>12</sup> Böhme, 1986, 476, 480-483, са наведеном литературом.

<sup>13</sup> Sommer, 1984, 35; Böhme, 1986, 476-482, Abb. 7-11, са наведеном литературом.



сл. 5: Гроб бр. 5 из Бешке, према Маријански-Манојловић 1987, Т. 10/5.

Fig. 5: Grave no. 5 from Beška, according to Marijanski-Manojlović 1987, T. 10/5

датује у 350-380. годину,<sup>14</sup> као и једна стаклена посуда и неколико бронзаних делова појаса.<sup>15</sup> Идентична копча откривена је на локалитету Ушће код Обреновца заједно са апликацијом у облику пропелера.<sup>16</sup> Са простора источног Срема потиче још једна копча, пронађена са пет пропелерастих апликација, без ближег географског одређена.<sup>17</sup> Осим тога, познат нам је и примерак са локалитета Ивковића куће у Александровцу, који је такође пронађен са пет апликација у облику пропелера и крстастом фибулом типа 4А.<sup>18</sup>

Поменути налази припадају шарнир копчама са оковом у облику пропелера, датованим у средину и другу половину 4. века, мада се по мишљењу неких аутора ова врста налаза јавља и током прве половине 5. века. На основу досадашњих сазнања копче овог типа потичу из медитеранске области. Према облику пређице издвајају се тип *Champdolent* са пређицом у облику делфина са два трна (сл. 4/5), тип *Muids* кога одликују овална пређице (сл. 4/6) и *Gala* тип са правоугаоном пређицом са два трна (сл. 4/7). Према досадашњим истраживањима, прва два типа особена су за територију Галије, док је трећи типичан за војнике илирске дијецезе. Откриће појединих примерака изван области за које су карактеристични

<sup>14</sup> Keller, 1971, Abb. 11-12.

<sup>15</sup> Dautova-Ruševljan, 2003, 17, Т. XI/2.

<sup>16</sup> Црнобрња, 1997, 301-302, сл. 1-1а.

<sup>17</sup> Dautova-Ruševljan, 1976, 344, Т. LXXIX/461а-f.

<sup>18</sup> Црнобрња, 1997, 305 и нап. 14; Рашковић, 2002, 178, 3. II/1-2.

последница је пребацивања трупа са једне на другу територију.<sup>19</sup> Занимљиво је међутим мишљење Зомера, по коме се овај тип копчи, везује за панонску област и простор Мале Азије.<sup>20</sup>

Неопходно је на овом месту осврнути се на податак А. Црнобрње, по коме се на локалитету Брестовик јавља копча тип *Muids*,<sup>21</sup> што би представљало јединствен налаз ове врсте на територији савремене Србије. Увидом у рад А. Јуришића, у коме је поменути налаз први пут објављен, може се на одговарајућој илустрацији уочити да се не ради о копчи типа *Muids*, већ о пређици једноставног овалног облика, са правоугаоним оком од лима, која је пронађена заједно са неколико појасних апликација у облику пропелера. Осим тога, треба напоменути да поменути делови појаса не потичу из Брестовика, већ са локалитета Ражањ-Нишбаир.<sup>22</sup>

Поред копчи, римски војни појасеви касноантичког периода, састојали су се, како је већ речено, и од језичака у облику амфоре или срца, као и од апликација у облику пропелера, које су га украшавале.

Језичци у облику амфора (сл. 1), могли су према расположивим паралелама, бити ливени изједна или су на горњем делу имали додаток са шарком. У оба случаја горњи део језичка био је расцепљен, како би се у њега уметнуо појас, који је потом учвршћиван преко нитни. На основу гробних целина датованих налазима новца, амфорасте језичци су опредељени у средину и другу половину 4. века, док би се посматрано преко примерака крстастих фибула са којима су веома често заједно проналажени, њихова појава везивала за фибуле типа 3 (340-360), кулминација употребе за тип 4 (350-380), а престанак за тип 5 Келерове поделе (370-400).<sup>23</sup>

Срцолики језичци (сл. 2) се попут претходне групе налаза јављају ливени изједна или са додатком у облику шарке, тако да је и начин причвршћивања појаса идентичан, док су хронолошки посматрано истовремени са претходном групом.<sup>24</sup>

Последњу групу металних делова појаса представљају пропелерасте апликације, чији се најстарији познати ликовни приказ налази на женској фигури са надгробног споменика из Интерцисе, датованог у 2. век, због чега неки од аутора сматрају да њихово порекло треба тражити у области Подунавља.<sup>25</sup> Као део војног појаса поменуте апликације су први пут ликовно представљене на Констатнтиновом славолуку.<sup>26</sup>

<sup>19</sup> Böhme, 1986, 482-484, Abb. 12-13, са наведеном литературом; Kiss 2005, 444, са наведеном литературом.

<sup>20</sup> Sommer, 1984, 36, Taf. 14/6.

<sup>21</sup> Црнобрња, 1997, 305.

<sup>22</sup> Упоредити: Јуришић 1956, 133-134, сл. 15/2, 12-13.

<sup>23</sup> Bullinger, 1969, 18, Abb. 4/6; Keller 1971, 35, 57, 65-66, 170, Abb. 12, 17/4-5, 19, 23/9-10; Lyne 1999, 104, 108-109, cat. no. 45-54. Покушај детаљније типолошке поделе амфорасте изведених језичака спровео је Зомер. Упоредити: Sommer, 1984, 49, 50-55, Taf. 19/5-14, 20, 21/8, 22/5-7.

<sup>24</sup> Keller, 1971, 64-65, са наведеном литературом, Abb. 23/7-8, Taf. 16/6.

<sup>25</sup> Intercisa I, 186, 288, kat. no. 61, Taf. XXII/4; Bullinger, 1969, Taf. LXVII/1, LXIX.

<sup>26</sup> Bishop, Coulston, 1993, 173-174.



На основу досадашњих сазнања ова врста налаза, може се према својој дужини разврстати у две основне фазе развоја.

Првој фази припадају примерци дужине до 7 цм (сл. 3/1-15), који могу бити украшени мотивима концентричних кругова и вертикално постављеним пластичним ребрима. Сакупљени налази опредељени су на основу датованих гробних целина у 4. век, тј. у период од владавине Константина I (306-337) до краја 4. века, мада се ова врста налаза најчешће јавља заједно са крстастим фибулама типа 4 (350-380).<sup>27</sup>

Друга фаза опредељена је у прву половину 5. века, при чему апликације дужине 7,5-9 цм украшене техником пунцирања припадају *Köln-Weinheim* типу, а налази димензија 9-12 цм са профилисаним ребром и таласасто изведеним ивицама типу *Trier-Muri*. Први тип првенствено се везује за Аламане, који су се као римски војници борили у Британији, Северној Галији, Панонији и Далмацији.<sup>28</sup> Увећање дужине апликација у облику пропелера, повезано је са увођењем спате у наоружање римске војске, која је захтевала јачи, а самим тим и шири појас.<sup>29</sup>

Са локалитета Дијана, који се налази у ширем простору Ђердапа, потиче непубликовани налаз појасне апликације у облику пропелера, која се због своје дужине од 7,7 см, као и начина орнаментисања може везати за тип *Köln-Weinheim* (сл. 3/16).

\* \* \*

Одговарајуће паралеле за металне делове појаса откривене на простору Виминацијума, срећемо на бројним локалитетима широм територије коју је некада заузимало римско Царство. Стога ће одговарајуће паралеле, које потичу са простора који заузима савремена Србија бити наведене појединачно (карта 1), док ће остале аналогije бити предочене сумарно.

Значајна количина аналогних и сличних налаза, откривена на простору читаве Европе, обрађена је у неколико студија посвећених овој проблематици.<sup>30</sup> Како би се избегло набрајање свих познатих аналогija, поменићемо само налаз који је откривен на територији Мађарске, на простору античке *Sopianae* (сл. 6). Наиме, ради се о појасу са пређицом у облику делфина и пропелерастим апликацијама, који је пронађен заједно са крстастом фибулом типа 4А,<sup>31</sup> те 15 комада новца, кованим између 330-346. године.<sup>32</sup>

Што се тиче налаза који потичу са простора Србије, они су територијално груписани, према провинцијама из којих потичу.

<sup>27</sup> Keller, 1971, 67, Taf. 17/7, 35/4; Lyne, 1999, 104-105, 110-111, cat. no. 84-86.

<sup>28</sup> Böhme, 1986, 501-502, Abb. 24, са наведеном литературом.

<sup>29</sup> Bishop, Coulston, 1993, 173-174.

<sup>30</sup> Упоредити: Bullinger, 1969; Sommer 1984; Böhme 1986; Lyne 1999; Fernandez 1999.

<sup>31</sup> Keller, 1971, Abb. 11-12.

<sup>32</sup> Fülep, 1977, 40, Pl. 32.



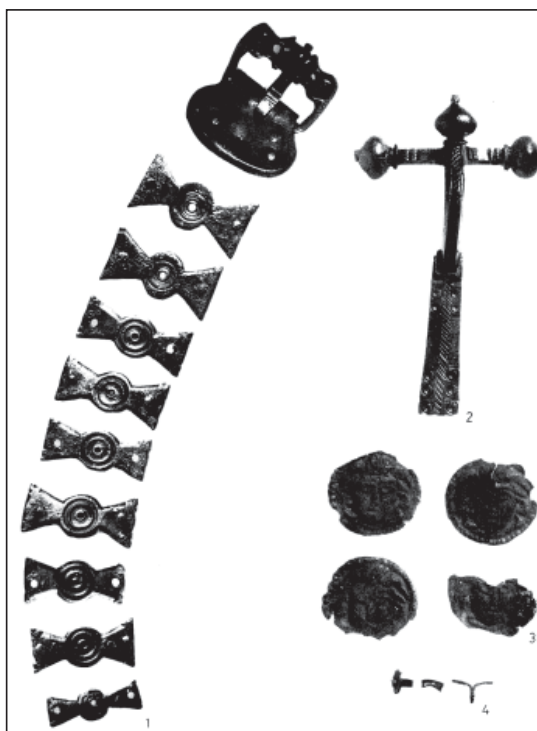
Карта 1: Распрострањеност појединих типова металних делова појаса на територији Србије

Map 1: Distribution of particular types of metal belt fragments over the territory of Serbia

## Панонија II

На територији провинције *Pannonia Secunda*, метални делови појаса откривени су на локалитету Беркасово, где су заједно са чувеним шлемовима пронађене две сребрне апликације у облику пропелера, гајка за ремен и цевчица од сребрног лима,<sup>33</sup> што све указује на висок социјални статус и војни ранг, који је њихов власник заузимао.

Следећи локалитет представља некропола Свилош, приликом чијег истраживања је у гробници 2 откривен сребрни срцолики језичак, заједно са две сребрне пређице, сребрним прстеном, крстастом фибулом типа 3С,<sup>34</sup> стакленим пехаром са натписом, стакленим крчагом и једанаест примерака ковања Констанса I (337-350) и Констанција II (350-361).<sup>35</sup> На основу гробног инвентара, као и чињенице да је покојник сахрањен у гробници, може се претпоставити да се ради о официру. На истој некрополи је у гробу 17 пронађен језичак у облику амфоре заједно са фибулом типа 4А,<sup>36</sup> те 9 новчића из времена Констанција II (350-361),<sup>37</sup> док из гробнице 18 потиче срцолики језичак, фибула типа 4А,<sup>38</sup> као и један прстен.<sup>39</sup> На крају треба споменути и гроб 27, из кога потиче копча типа Гала, крстаста фибула типа 4А, као и једна стаклена посуда и неколико бронзаних предмета.<sup>40</sup> Осим гробних налаза, на простору Свилоша откривено је и неколико амфорасти и срцоликих језичака, који потичу из поремећених целина.<sup>41</sup>



сл. 6: Појас из Сопијане, према Fülep 1977, Pl. XXXI.

Fig. 6: A belt from Sopiana, according to Fülep 1977, Pl. XXXI

<sup>33</sup> Manojlović-Marijanski, 1964, 6, 18, T. XVIII/4-5; Даутова-Рушевљан, 1995а, 249-251, T. IV/3-6.

<sup>34</sup> Keller, 1971, Abb. 11-12.

<sup>35</sup> Manojlović, Brukner, 1983, 39, 41, T. II; Dautova-Ruševljan, 2003, 11-13, T. III.

<sup>36</sup> Keller, 1971, Abb. 11-12.

<sup>37</sup> Dautova-Ruševljan, 2003, 15-16, T. IX.

<sup>38</sup> Keller, 1971, Abb. 11-12.

<sup>39</sup> Dautova-Ruševljan, 2003, 16-17, T. X.

<sup>40</sup> Dautova-Ruševljan, 2003, 17, T. XI.

<sup>41</sup> Даутова-Рушевљан, 1995, 116, 125, kat. br. 30-31, 35-36, T. X/30-31, 35-36; Даутова-Рушевљан, 1995а, 249-251, T. IV/2; Dautova-Ruševljan, 2003, 17, T. XI/2.

Са шире територије Сирмијума потиче апликација у облику пропелера,<sup>42</sup> а са локалитета Думбово два амфораста, као и један срцолики језичак.<sup>43</sup>

На локалитету Гомолава откривен је у сонди VI амфораста језичак,<sup>44</sup> док пропелераста апликација са вертикално изведеним ребром потиче из културног слоја.<sup>45</sup> Осим тога пронађен је и језичак у облику срца,<sup>46</sup> као и три апликације у облику пропелера са копчом правоугаоног облика.<sup>47</sup>

На локалитету Раковац, констатован је примерак срцоликог језичка,<sup>48</sup> док из Обреновца, са локалитета Ушће, потиче апликација у облику пропелера, која је пронађена са копчом типа Гала.<sup>49</sup>

У оквиру античке некрополе Бешка, откривено је такође неколико делова римског војног појаса, у оквиру различитих гробних целина. Тако из гроба 5 потиче копча са проломљеним оковом правоугаоног облика, амфораста језичак, као и три апликације у облику пропелера, те керамичка посуда.<sup>50</sup> Војни појас, који је имао шарнир копчу са проломљеним оковом правоугаоног облика, као и богато орнаментисане апликације и језичак, могао би указивати на официрски ранг, који је покојник имао током војне службе. У гробу 15 откривен је амфоролики језичак од бронзе, бронзана фибула типа 4А,<sup>51</sup> керамичка посуда, као и новац Констанција II (350-361),<sup>52</sup> а у гробу 19 бронзана пређица и амфораста језичак, као и новац кован за време Констанса (337-350) или Констанција II (350-361), те фубула типа 4А,<sup>53</sup> као и керамички жижак и посуда.<sup>54</sup>

Са територије некадашњег Таурунума потичу три примерка амфорастих језичака, од којих су два откривена на локалитету Клисине, а један на локалитету Пустара.<sup>55</sup>

Поред наведених металних делова војног појаса, са простора провинције Панонија II потиче и неколико примерака са непознатог налазишта. У ове налазе спадају примерци амфорастог и срцоликог језичка, који су откривени на потезу између локалитета *Cusum* и *Vononia*,<sup>56</sup> док са простора источног Срема, потиче копча типа Гала, пронађена заједно са пет апликација у облику пропелера.<sup>57</sup> На крају треба споменути и неколико језичака амфорастог облика са непознатих локалитета.<sup>58</sup>

<sup>42</sup> Dautova-Ruševljan, 1976, 344-345, T. LXXX/462a-c.

<sup>43</sup> Даутова-Рушевљан, 1995, 116, 125, kat. br. 32-34, T. X/32-34.

<sup>44</sup> Dautova-Ruševljan, 1992, 171, T. 11/sonda VI/2.

<sup>45</sup> Dautova-Ruševljan, Brukner, 1992, 86-87, 105, T. 18/98.

<sup>46</sup> Dautova-Ruševljan, Vujović, 2006, 108, kat. br. 149.

<sup>47</sup> Dautova-Ruševljan, 1976, 345, T. LXXX/463.

<sup>48</sup> Даутова-Рушевљан, 1995, 116, 125, kat. br. 37, T. X/37.

<sup>49</sup> Црнобрња, Крунић, 1997, 285, kat. br. 472; Црнобрња 1997, 301-302, сл. 1-1a.

<sup>50</sup> Marijanski-Manojlović, 1987, 37, T. 10/5/1-6.

<sup>51</sup> Keller, 1971, Abb. 11-12.

<sup>52</sup> Marijanski-Manojlović, 1987, 41, T. 16/15/1-4.

<sup>53</sup> Keller, 1971, Abb. 11-12.

<sup>54</sup> Marijanski-Manojlović, 1987, 43, T. 18/19/1-5;

<sup>55</sup> Црнобрња, Крунић, 1997, 290-291, kat. br. 495-497.

<sup>56</sup> Брукнер, 1976, 40, T. XV/3, 6, 8.

<sup>57</sup> Dautova-Ruševljan, 1976, 344, T. LXXIX/461a-f.

<sup>58</sup> Dautova-Ruševljan, 1976, 345, T. LXXIX/459-460.

*Меџија I*

На простору који је заузимала провинција *Moesia I*, налази металних делова појаса углавном су констатовани унутар утврђења дуж десне обале Дунава.

Тако су у Сингидунуму пронађена два амфораста језичака, од којих је један откривен на простору Дунавске падине у укопу, заједно са неколико бронзаних копчи и делом парадног шлема типа Беркасово,<sup>59</sup> док други потиче са непознатог налазишта.<sup>60</sup>

Са шире територије Маргума потиче 12 комада амфорастих, као и један срцолики језичак са петљом на горњем делу, који се налазе у приватној збирци у Смедереву.<sup>61</sup> Поред примерака обрађених у овм раду, са ширег простора Виминацијума потиче већа количина раније сакупљених амфорастих језичака.<sup>62</sup>

Унутар утврђења у Бољетину и Равни, који су смештени на обали Дунава, констатовани су налази амфораста језичак као и срцолики језичци, док се у поставци Музеја у Александровцу налази примерак Гала копче, који је откривен заједно са пет појасних апликација у облику пропелера.<sup>63</sup>

*Дакија Рипенсис*

На територији коју је обухватала провинција *Dacia Ripensis*, остаци делова појаса констатовани су на локалитетима *Felix Romuliana* (Гамзиград), одакле потичу амфораста језичак и апликације у облику пропелера,<sup>64</sup> док са римске некрополе из Равне (Књажевац), из гроба 99 потиче амфораста, односно срцолики језичак из гроба 128.<sup>65</sup> Осим тога, на Дијани је откривена пропелераста апликација, која се према својој дужини и начину орнаментисања, може датовати у прву половину 5. века.<sup>66</sup>

*Дакија Медитеранеа*

На простору провинције *Dacia Mediterranea* на локалитету Ражањ-Нишбаир су откривени амфораста језичак, две апликације у облику пропелера, као и једноставна копча,<sup>67</sup> а у Сићеву<sup>68</sup> и Глоговици<sup>69</sup> по једна пропелераста апликација.

<sup>59</sup> Црнобрња, Крунић, 1997, 291, кат. бр. 498; Bugarski, 2005.

<sup>60</sup> Црнобрња, Крунић, 1997, 290, кат. бр. 494.

<sup>61</sup> Томић, 1996, 204, Т. VI.

<sup>62</sup> Nađ, Nađ, 1964, 30, Т. XLIII/6; Томић, 1996, 197-203, Т. I-V.

<sup>63</sup> Црнобрња, 1997, 305 и нап. 14; Рашковић, 2002, 178, П/1-2.

<sup>64</sup> Живић, 2003, 176-177, кат. бр. 403-405.

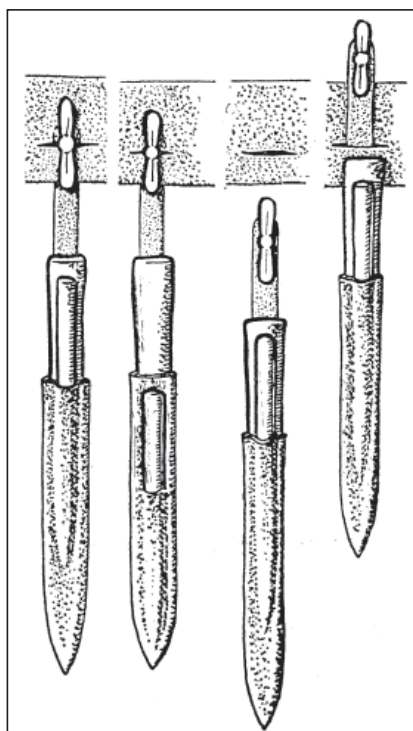
<sup>65</sup> Petković, Ružić, 2005, 41, 43, 93-94, Pl. XI/99/1, XII/128/1.

<sup>66</sup> Grbić, 1994, kat. br. 472, 205, Т. 53/3; Шпехар, 2004, 106, 251, кат. бр. 70, ПП/70.

<sup>67</sup> Јуришић, 1956, 134-134, сл. 15/2, 12-13.

<sup>68</sup> Рашковић, 2002, 175, Т. I/1.

<sup>69</sup> Рашковић, 2002, 175, и нап. 3.



сл. 7: Аварски појас са ножевима,  
према Ковачевић 1977, сл. 51.

Fig. 7: Avar belt with knives, according to  
Kovačević 1977, fig. 51

широк спектар појасних копчи, срцоликих и амфорастих језичака, као и пропелерастих апликација, израђених углавном од бронзе, мада су нам познати и сребрни примерци, као што је случај са Беркасовом и Заскоком код Урошеваца, који се датују од средине до краја 4. века. Са друге стране откриће апликације типа Köln-Weinheim на локалитету Дијана, оставља отворену могућност постојања сличних налаза, који би помогли у расветљавању релативно непознатог периода 5. века.

Иако појас представља производ римске војне традиције, поједини његови елементи настављају да се развијају у потпуно новим околностима. Тако се током аварске доминације на појасевима јављају пропелерасте додаци издуженог облика, којима се за појас качила канија ножа (сл. 7).

<sup>70</sup> Црнобрња, 1997, 305 и нап. 14.

<sup>71</sup> Рашковић, 2002, 175, Т. I/2а.

<sup>72</sup> Рашковић, 2002, 177, Т. I/б.

<sup>73</sup> Рашковић, 2002, 175, Т. I/в.

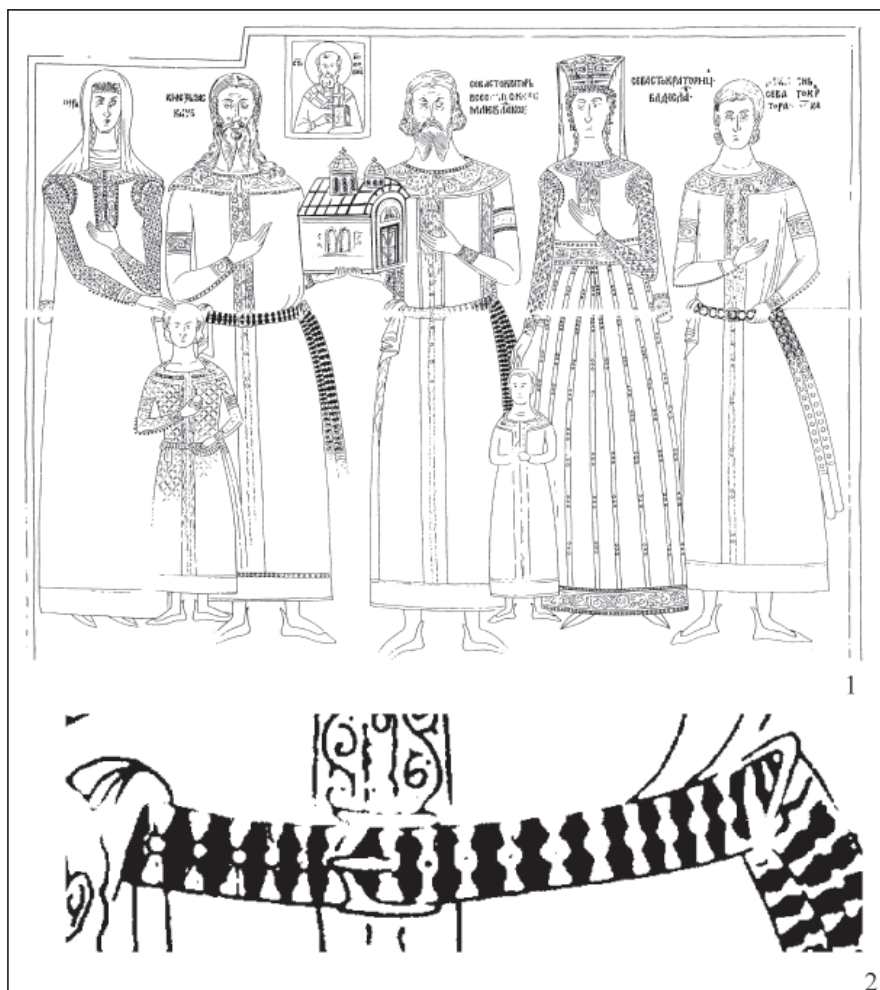
<sup>74</sup> Поповић, И. 1994, 53-54, 308-309, кат. бр. 247-249; Археолошко благо Косова и Метохије 1998, кат. бр. 294-295.

### Дарданија

Територија провинције *Dardania* заступљена је са неколико локалитета. Први је Ивковића куће код Александровца, где је откривена Гала копча заједно са пет пропелерастих апликација и крстастом фибулом типа 4А.<sup>70</sup> Са друге стране, по један примерак амфорастих језичака потиче са локалитета Градиште-Кулина,<sup>71</sup> Дуга њива,<sup>72</sup> и Читлук, где је налаз откривен у гробу 126, заједно са кородираним копчом.<sup>73</sup> На крају, треба навести локалитет Заскок у близини Урошевца, одакле потиче неколико налаза начињених од сребра. То су пре свега две појасне апликације у облику пропелера, затим крстаста фибула, као и оково за језичак квадратног облика, што свакако указује на истакнутог појединца, односно официра вишег ранга.<sup>74</sup>

\* \* \*

Према расположивим подацима, на простору Паноније II и централног Балкана (карта 1), откривен је



сл. 8: 1 - Псача - јужни зид (1365-1371); 2 - Детаљ властеоског појаса, према Ђорђевић 1994, сл. 36.

Fig. 8: 1 - Psača - southern wall (1365-1371); 2 - A detail of a squire's belt, according to Djordjević 1994, fig. 36

Поменути делови појаса начињени су од лима или техником пуног ливења, при чему се прва варијанта јавља од 650/675. године, док је друга типична за 8. век.<sup>75</sup> Може се претпоставити да су као узор за настанак функционално новог елемента појаса, искоришћене пропелерасте апликације од којих је преузет раније познат облик. Осим тога, према мишљењу појединих истраживача, језичци у облику амфора, типичним за 4. век, послужили

<sup>75</sup> Ковачевић, 1977, 103, сл. 51; За прецизнију типологију и опште коментаре упоредити: Zaboјnik 1991, Garam 1995.

су као узор за језичке са дугметасти завршетком (*Riemenzungen mit Knopfbende*), који су карактеристични за позноаварски период, мада овакву тврдњу треба узети са резервом.<sup>76</sup>

Неколико векова касније, на простору централног Балкана јавља се појас сличан римском. На бројним фрескама које приказују средњовековну властелу, срећу се представе појаса украшеног пропелерастим апликацијама (сл. 8), као што је случај и са црквом св. Николе у Псачи на ктиторској композицији кнеза Паскача и севастократора Влатка. Поменута ликовна композиција потиче из друге половине 14. века, будући да је црква подигнута до 1355, а осликана у периоду између 1365-1371. године.<sup>77</sup>

У питању је властеоски, а не војни појас, о чему сведочи и члан 48 Душановог законика, према коме су се после смрти властелина коњ и оружје давали цару, док је свиту (хаљину) бисерну и појас преузимао син, као симбол сталешке припадности, али и вазалства.<sup>78</sup> Иначе, за разлику од римског периода, средњовековни појасеви одликовали су се двоструком појасном траком, док су пропелерасте апликације биле начињене како од бронзе и сребра, тако и од злата, у зависности од социјалног статуса њиховог власника.

Римски војни појас, који је поред практичне имао и функцију статусног обележја, оставио је траг у материјалној култури различитих народа и епоха. Надамо се да ће будућа проучавања у већој мери појаснити поменуте процесе културних интеракција, као и разлоге поновног оживљавања античког модела украшавања на појасевима средњовековног Балкана.

#### *Perica Špehar*

#### FINDS OF METAL MILITARY BELT FRAGMENTS FROM THE AREA OF VIMINACIUM

The Roman Empire suffered significant changes during the 3rd century A.D. One of the most important was abandoning the Dacia Province during the reign of Aurelianus and re-establishing of Limes on the right bank of the Danube river. Therefore, the towns on the frontier, among them Viminacium, became defence strongholds because of their strategic position.

One of the important signs of the Roman soldier during this period was the military belt with the buckle at one and a tongue at the other end, while the rest of the belt could be decorated with various applications. The metal parts were mostly produced of bronze or silver, if the belt belonged to a high-ranking officer. The belt primarily had a practical purpose, considering that it was used for hanging different parts of the military equipment, but it also was a symbol of the particular social group – soldiers, who kept it even after completing ac-

<sup>76</sup> Kiss, 2000, 414, Abb. 2. За прецизнију типологију и опште коментаре упоредити: Zaboјnik 1991, Garam, 1995.

<sup>77</sup> Ђорђевић, 1984, 118, 172-175, сл. 36, колор сл. 21.

<sup>78</sup> Законик Стефана Душана, § 48, 176-177; Ковачевић, 1953, 174-178, са наведеном литературом.



tive service. On the other hand, the use of precious metals in producing of parts of the belt, as well as the ornamentation, did not indicate only a difference in military hierarchy, but a difference in social status too.

During previous researches of antique Viminacium, traces of the fortifications, buildings, aqueducts, several necropolises and a significant amount of small finds, such as metal parts of the military belt, were discovered. Those metal parts could be divided into three groups: the tongues in the shape of amphorae and heart-shaped tongues, as well as the belt applications in propeller form.

According to the available data, on the territory of Pannonia II and in the area of the Central Balkans, a broad spectrum of belt buckles, heart- and amphora-shaped tongues, as well as propeller-formed applications was found, made mainly of bronze, although some silver elements of the military belt are also known, like those from Berkasovo and Zaskok. Those finds were dated from the middle to the end of the 4<sup>th</sup> century. On the other hand, the discovery of application of the Köln-Weinheim type on the Dianae site helps us enlighten the relatively unknown period of the 5<sup>th</sup> century.

Although the belt was the product of the Roman military tradition, certain belt elements continued their development in entirely new circumstances. For instance, during the period of Avar domination elongated propeller-shaped parts of the belt are known, which were used for hanging of the knife.

Several centuries later, on the territory of the Central Balkans, a belt similar to the Roman one emerged. Numerous frescoes show mediaeval aristocracy with the noble belt decorated with propeller-shaped applications. That is the case with the church of St. Nicolas in Psača, on a fresco depicting both nobleman Paskač and sevastocrator Vlatko. This church was built before 1355 and painted between 1365 and 1371.

The Roman military belt, which not only served a practical purpose but was also a sign of status, left its trace in the material culture of various nations and epochs. We hope that future researches may explain the processes of cultural interactions better, as well as the reasons for the revival of the antique way of decoration on the belts of the mediaeval Balkans.

#### BIBLIOGRAFIJA

- Arheološko blago Kosova i Metohije 1998 *Arheološko blago Kosova i Metohije*, ur. N. Tasić, Beograd 1998.
- Брукнер 1976 О. Брукнер, *Vicus* и *Villa rustica* у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-а и Voноnіа-е, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине VI-VII*, Нови Сад 1976, 19-42.
- Bishop, Coulston 1993 M. C. Bishop, J. C. N. Coulston, *Roman military Equipment – from the Punic Wars to the fall of Rome*, London 1993.
- Böhme 1986 H. W. Böhme, Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die angelsächsische Besiedlung im 5. Jahrhundert, *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 33/2, Mainz 1986, 469-574.
- Bugarski 2005 I. Bugarski, Ulomak poznorimskog paradnog šlema iz Singidunuma, u: *Singidunum 4*, ur. M. Popović, Beograd 2005, 137-145.

- Bullinger 1969 H. Bullinger, *Spätantike Gürtelbeschläge*, Brugge 1969.
- Васић 1984 М. Васић, Чезава – Castrum Novae, *Старинар XXXIII-XXXIV*, Београд 1984, 91-121.
- Vujović 1998 М. Vujović, *Naoružanje i vojna oprema rimskog vojnika u Gornjoj Meziji i jugoistočnom delu Panonije*, Filozofski fakultet – Odeljenje za arheologiju, Београд 1998. (neobjavljena magistarska teza)
- Garam 1995 É. Garam, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred, Cemetaries of the Avar Period (567-829) in Hungary, Vol.3*, Budapest, 1995.
- Grbić 1994 D. Grbić, *Predmeti od bronce iz vojnog utvrđenja Dijana*, Filozofski fakultet-Odeljenje za arheologiju, Београд 1994. (neobjavljena magistarska teza)
- Dautova-Ruševljan 1976 V. Dautova-Ruševljan, *Rimski bronzani nakit u istočnom Sremu*, Filozofski fakultet – Odeljenje za arheologiju, Београд 1976. (neobjavljena magistarska teza)
- Dautova-Ruševljan 1992 V. Dautova-Ruševljan, *Nekropola*, u: Gomolava 3 – rimski period, ur. V. Dautova-Ruševljan, O. Brukner, Novi Sad 1992, 167-186.
- Даутова-Рушевљан 1995 В. Даутова-Рушевљан, *Занатски производи и нумизматички налази*, у: Фрушка Гора у античко доба (прилози за стару историју и археологију), ур. Н. Тасић, Нови Сад 1995, 111-147.
- Даутова-Рушевљан 1995а В. Даутова-Рушевљан, *Римски сребрни предмети у музеју Војводине*, у: Радионице и ковнице сребра, ур. И. Поповић, Т. Цвјетићанин, Б. Борић-Брешковић, Нови Сад 1995, 243-254.
- Dautova-Ruševljan 2003 V. Dautova-Ruševljan, *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu*, Novi Sad 2003.
- Dautova-Ruševljan, Brukner 1992 V. Dautova-Ruševljan, O. Brukner, *Kulturni sloj*, u: Gomolava 3 – rimski period, ur. V. Dautova-Ruševljan, O. Brukner, Novi Sad 1992, 81-166.
- Dautova-Ruševljan, Vujović 2006 V. Dautova-Ruševljan, M. Vujović, *Rimska vojska u Sremu*, Novi Sad 2006.
- Ђорђевић 1994 И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*, Београд 1994.
- Živić 2003 М. Živić, *Felix Romuliana – 50 godina odgonetanja*, Zaječar 2003.

- Zábojník 1991 J. Zábojník, Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des Awarischen Kaganats), in: *K problematike osídlenia Stredodunajskej oblasti vo časnom stredovsku*, ed. Z. Čilinská, Nitra 1991, 219-323.
- Законик Цара Душана С. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, Београд 1898.
- Зотовић 1984 Љ. Зотовић, Болетин (Сморна) – римски и рановизантијски логор, *Старинар XXXIII-XXXIV*, Београд 1984, 211-225.
- Intercisa I L. Barkóczi, G. Erdélyi, E. Ferenczy, F. Fülep, J. Nemeskéri, M. A. Alföldi, K Ságy, *Intercisa I*, Budapest 1954.
- Јуришић 1956 А. Јуришић, Археолошки радови, *Саопштења I*, Београд 1956, 123-137.
- Keller 1971 E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunden in Südbayern*, München 1971.
- Kiss 2000 G. Kiss, Die spätawarenzeitlichen Riemenzungen mit Knopfende, *Acta Archaeologica LI*, Budapest 2000, 411-418.
- Ковачевић 1953 Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена – студија из историје средњовековне културе Балкана*, Београд 1953.
- Ковачевић 1977 Ј. Ковачевић, *Аварски каганат*, Београд 1977.
- Кондић 1974 В. Кондић, Основни елементи топографије Сингидунума, у: *Историја Београда I*, ур. В. Чубриловић, Београд 1974, 72-74.
- Lyne 1999 M. Lyne, Fourth Century Roman Belt Fittings from Richborough, *Journal of Roman Military Equipment Studies 10*, 1999, 103-113.
- Максимовић 1980 Љ. Максимовић, Северни Илирик у VI веку, *Зборник радова Византолошког института XIX*, Београд 1980, 17-53.
- Manojlović, Brukner 1983 M. Manojlović, O. Brukner, Grobnica nekropole IV veka iz Sviloša, *Rad Vojvođanskih Muzeja 28*, Novi Sad 1983, 39-46.
- Manojlović-Marijanski 1964 M. Manojlović-Marijanski, *Kasnorimski šlemovi iz Berkasova*, Novi Sad 1964.
- Marijanski-Manojlović 1987 M. Marijanski-Manojlović, *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*, Novi Sad 1987.
- Mirković 1968 M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Београд 1968.

- Mirković 1986 M. Mirković, *Inscriptions de la Mésie Supérieure vol. II – Viminacium et Margum*, Beograd 1986.
- Mirković 1998 M. Mirković, The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th centuries, *Studia Danubiana, Pars Romaniae, Series symposia I, The second International Symposium (Murighiol/Halmyris, 18-24. August 1996)*, ed. M. Zahariade, Bucharest 1998, 117-130.
- Nagy 2005 M. Nagy, Zwei spätrömerzeitliche Waffengräber am Westrand der Canabae von Aquincum, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae LVI/4*, Budapest 2005, 403-486.,
- Nađ, Nađ 1964 I. Nađ, P. Nađ, *Katalog arheološke zbirke Dr Imre Frey-a*, Sombor 1964.
- Notitia Dignitatum E. Böcking, *Notitia Dignitatum I-III*, Bonnae 1839-1853.
- Oldenstein 1976 J. Oldenstein, Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Chr., *Bericht der römisch-germanischen Kommission 57*, Mainz 1976, 49-284.
- Petković, Ružić 2005 S. Petković, M. Ružić, Roman Necropolis, in: *Roman and Medieval Necropolis in Ravna near Knjaževac*, ed: S. Petković, M. Ružić, M. Vuksan, Zs. K. Zoffmann, Belgrade 2005, 23-176.
- Petrović, Vasić 1996 P. Petrović, M. Vasić, The Roman frontier in Upper Moesia, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. P. Petrović, Beograd 1996, 15-27.
- Поповић, И. 1994 И. Поповић, Продукција сребра у периоду раног Царства: локални производи и импорт, у: *Античко сребро у Србији*, ур. И. Поповић, Београд 1994, 45-54.
- Поповић, В. 1968 В. Поповић, Увод у топографију Виминацијума, *Старинар XVIII*, Београд 1968, 29-49.
- Поповић, М. 1988 М. Поповић, Светиња, нови подаци о рановизантијском Виминацијуму, *Старинар XXXVIII*, Београд 1988, 1-35.
- Рашковић 2002 Д. Рашковић, Налази касноантичке појасне опреме у Крушевачком окружју, *Гласник српског Археолошког друштва 18*, Београд 2002, 173-181.
- Sommer 1984 M. Sommer, *Die Gürtel und Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhunderts in römischen Reich*, Bonn 1984.
- Спасић-Ђурић 2002 Д. Спасић-Ђурић, Виминацијум – главни град римске провинције Горње Мезије, Пожаревац 2002.

- Томић 1996 М. Томић, Бронзани појасни језичци у облику стилизованих амфора – случајни налази са шире територије виминацијума, *Гласник српског археолошког друштва* 12, Београд 1996, 197-205.
- Fernandez 1999 J. A. Fernandez, Late Roman Belts in Hispania, *Journal of Roman Military Equipment Studies* 10, 1999, 52-71.
- Fülep 1977 F. Fülep, *Roman Cemeteries on the territory of Pécs (Sopianae)*, Budapest 1977.
- Црнобрња 1997 А. Црнобрња, Појасне копче из Музеја града Београда, *Гласник српског археолошког друштва* 13, Београд 1997, 301-312.
- Црнобрња, Крунић 1997 А. Црнобрња, С. Крунић, Војна опрема и коњска опрема, у: *Античка бронза Сингидунума*, ур. С. Крунић, Београд 1997, 263-302.
- Шпехар 2004 П. Шпехар, *Материјална култура рановизантијских утврђења на простору Ђердапа – од ушћа Поречке реке до ушћа Тимока*, Филозофски факултет-Одељење за археологију, Београд 2004. (необјављена магистарска теза)

